

Art i restauració, o l'art de la restauració?

Una estada a Gandia i el patrimoni d'una vila medieval ignota

Josep Antoni Gisbert Santonja

Un ciutadà, davant les intervencions sobre el nostre patrimoni edificat urbà, pot estar satisfet. De vegades, però, pateix, pensa, rabia i censura. I és lícita i, fins i tot, necessària aquesta resposta del cor i de la raó davant la pèrdua o la percepció d'un canvi en el que constitueix el seu paisatge vital.

Si, a més d'exercir de ciutadà, té un vincle professional i/o institucional amb la cura i la conservació del patrimoni, cal dir que unes vegades emmuideix per raons i sensacions derivades del càrrec, mentre que unes altres la seua veu és mesurada i modelada per episodis d'amistat, convivència o conveniència amb els actors de la intervenció. Tots aquests factors són de risc i no faciliten sentències clares sobre l'estat d'un determinat bé patrimonial, o sobre la defensa de la idoneïtat i efectivitat de l'ordenament urbanístic i de la norma davant d'un element o d'un entorn amb valors culturals.

Feta aquesta advertència, fem constar que el nostre país gaudeix d'una legislació adequada i madura, que reflecteix el compromís per la defensa del patrimoni. Una legislació emanada des de l'autonomia a mitjan dels vuitanta, a imatge i semblança de la de l'estat, malgrat que fou recentment adulterada,

encara en temps de cireres i no de pinyols com ara, per a entrar amb calçador projectes dubtosos i propostes d'intervenció sobre el patrimoni arquitectònic, on pesen altres qüestions alienes que no són ni la seua conservació ni la perdurabilitat dels seus valors.

Al segle XXI no és ja temps de predicar conceptes vells i a revisar, com la necessitat de dotar d'un nou ús els béns patrimonials per a justificar la seua rehabilitació o intervenció, o fins i tot la seua conservació, almenys pel que fa a la tipologia dels béns que tractarem. Com si no comptés la restauració *per se*, sense crosses i andes utilitaristes. Tampoc no és temps perquè el patrimoni edificat, especialment l'urbà, els darrers trenta anys del segle XX, a més d'incomptables episodis d'espoli i de desaparició sistemàtica, ha sofert restauracions i rehabilitacions que, de vegades amb la contundència d'un gunitat de formigó aplicat sobre textures antigues, sovint a la glòria d'un utilitarisme o funcionalisme malaltís, han enfosquit, disminuït i colpejat l'essència dels béns culturals.

El patrimoni amb què avui comptem ja és mínim i, fins i tot, minimalista en algunes ciutats que havien conservat durant segles els centres històrics.

Actuar i viure d'acord amb aquesta doctrina no és gens fàcil. Cal canviar molts xips preestablerts en la pràctica de les intervencions i, tanmateix, en la gestió del patrimoni.

De fet, volíem emprar una definició de l'acció de restaurar que d'alguna manera donés suport a aquesta afirmació i res de més lluny. Ni tan sols un dels llibres d'arquitecte que més respecte, que no és un dels de Vignola ni els de Sebastiano Serlio, sinó la magnífica obra de Miquel Fullana, *Diccionari de l'Art i dels Oficis de la Construcció*, em serveix com a referent. Per a Fullana restaurar és tornar a posar en bon estat un edifici o una altra classe d'obra. I restauració és el conjunt de treballs que es realitzen en un edifici vell per a posar-lo en bon estat i fer-lo habitable. Seguint l'ambigüitat d'aquesta definició, sembla que tot val i que l'objectiu és la clau i no les formes o uns altres criteris.

Esbalaïts, hem baixat de la prestatgeria els sèmpre útils i magistrals Diccionaris Llatí-Espanyol de Valbuena i de Raimundo de Miguel i allí, parafrase-

sejant els clàssics llatins, hem trobat matisos més convenients a la nostra línia. *Restauro* és restablir, renovar, reparar, refer, reconstruir. També és tornar a començar, emprendre de nou o renovar. Seguint Tàcit, reedificar un teatre reduït a cendres i seguint Ulpià, tornar una cosa a l'estat en què era abans.

El matís d'Ulpià potser és el que més se'ns adequa a la faixa d'aquesta contribució, que ha de ser, per força, agra, però sense perdre la mesura.

Un exemple il·lustratiu. Quan una excavació arqueològica ens fa descobrir una valuosa moneda de bronze de l'antiguitat clàssica, sovint coberta per una grossa crosta d'oxidació que l'envolta, súbitament ens naixen dues mirades i dos pensaments distints; sovint incompatibles.

Una mirada és la de l'arqueòleg, que vol saber, i prompte, el que ens diu el testimoni numismàtic. Pensa i desitja que el restaurador, expert i gairebé alquimista, en un vol de mans, elimine tot el que cal per a poder veure la imatge i transcriure'n la llegenda, perquè ens aporte dades susceptibles d'interpretació històrica. Mentrestant, en sorgeix una altra; la qüestió de si és necessari anar tan de pressa o si cal, a passes més curtes, avaluar una intervenció de conservació que, de manera menys contundent, ens permeta aturar-nos i plantejar la idoneïtat d'eliminar tot allò que no és metall o de conservar la patina que, amb un verd de maragda, s'ha format a la superfície de la moneda al decurs dels segles.

Aquesta lluita de conceptes i de criteris és òbviament traslladable a la realitat de les intervencions de restauració i de conservació que avui afecten els nostres monuments.

Fa escassament dos mesos, durant la dura escalfor d'agost, uns qualificats artesans, amb l'impuls de l'administració municipal, feien efectiu un treball de neteja i de consolidació de l'arc de mig punt de la façana de l'església del convent de Santa Clara de Gandia. Avui, passes pel costat i, per fortuna, gràcies a la saviesa dels artífexs, aquesta feina passa fins i tot desapercebuda. El cromatisme i la textura de la pedra es manté, mentre que la restitució de segments perduts de la motllura de les impostes de l'arc a penes es percep.

Trenta anys enrere, aquesta feina s'hagués executat a colp de maça de buixarda. La neteja de la pedra hagués significat un canvi substancial en la

textura de la superfície dels carreus dels brancals i de les dovelles de l'arc, amb un aspecte llunyà a l'art de tallar la pedra a la tardana edat mitjana.

Cal fer constar que l'ús de la buixarda no s'esdevé fins al segle XIX. I que veure un monument medieval amb els elements de pedra picada netejats amb buixarda és certament fastigós i condemnable. No fa ni mig any sentia i sofria en veure al centre històric de Dénia com desproveïen l'arrebossat del mur d'una façana del segle XVII per a deixar a la vista el parament de maçoneria, i com un paleta irreverent passava amb buixarda la cara vista dels carreus. El resultat, cal que l'imaginem! Maleïda ignorància, malgrat que, potser fos innocent!

Parlem, ara, de muralles

El baluard i la torre que tots coneixem com el "torrejó del Pi" és un preciós testimoni de les fortificacions renaixentistes primerenques, amb models i estil de clar influx italià, que semblen transportades des d'una de les ciutadelles italianes sota l'òrbita del mateix papa Alexandre VI; com ara la de Nerpi, vora l'ancestral Via Càssia.

Aquests potents baluards redons, massissos, a la Toscana i a les darreries del Quatre-cents eren originals i innovadors en l'art de la guerra. A Gandia, mig segle després, en foren testimoni epigonal d'unes formes de fortificació que ben prompte serien, per obsoletes, derruïdes, soterrades i reformades per les noves arquitectures que tenien els angles com a protagonistes. Francesc de Borja, IV duc de Gandia, bastia aquestes muralles al migdia del segle XVI, atenent al que havia ordenat bastir a la ciutat de Barcelona durant els anys en què havia ostentat el càrrec de virrei de Catalunya.

Aquest important segment de fortificació del Renaixement, coronada amb un parapet més del temps de la guerra de Successió (circa 1700), és en molt bon estat de conservació. Seria desitjable una intervenció arquitectònica que millorés el diàleg amb el seu entorn, reexcavar la fossa i aconseguir l'accés i la circulació del visitant per dalt de la muralla. Tanmateix, podria

implementar la vàlua del monument amb una proposta de comunicació sobre la guerra i les defenses urbanes al temps de Francesc de Borja.

Sobre el circuit emmurallat de la vila gòtica, segell de la Gandia fundacional, només ens en resta la memòria: els documents, la cartografia històrica o velles emulsions sobre paper fotogràfic no són sinó l'ombra d'un fet urbà de primera magnitud, que d'aleshores ençà no han sabut posar en valor ni la pràctica arqueològica ni la rehabilitació de l'escena urbana.

La vista de Gandia des de l'altra riba del riu encara ens ajuda a imaginar textures i volums de la tanca que, per l'orient, clausurava la potent vila medieval, el Palau i els seus horts, i les hortes del convent de Clarisses.

De fet, vora el modern pont de la N-332 i entre el convent de Santa Clara i el riu, rere una crosta d'arrebossat de formigó, empremta de l'Arte&Restauro dels vuitanta del passat segle, encara hi ha un important segment del mur medieval, bastit amb tàpies i del qual conservem testimonis fotogràfics del seu coronament amb merlets. Fou una intervenció perfectament reversible, com marca la norma, i estic segur que el seu artífex estaria amb nosaltres a integrar-la en un projecte global que estudiés la seua restitució a l'estat original i, per tant, la seua reinterpretació. L'anàlisi i l'avaluació de les textures medievals facilitaria la lectura d'aquesta vista de Gandia vora riu com a reflex de l'edat mitjana.

Més al sud, per als bancals i horts que, des d'on s'assenta el Palau, colguen fins al llit del riu, seria desitjable un estudi que, amb metodologia arqueològica, exhumes i descobris els fonaments dels llenços de muralla que tancaven el Palau i la Vila per l'orient. Aquests encara eren a l'abast dels ulls a la primeria del segle xx, com manifesten els plànols dibuixats pels Pares Solà, Cervós i de León. La seua detecció permetria una profunda i necessària reconstrucció de les traces dels horts i bancals vora el Palau, avaluar el mur de la tanca medieval i oferir una imatge més vera i certa d'aquest espai ara enfosquit per jardins impossibles de caire romàntic.

L'altra riba del riu cal avaluar-la com un lloc essencial per a aconseguir del visitant una mirada amable cap a una ciutat històrica quasi extingida. La

topografia i la virginitat de les ruïnes vora riu encara permeten descobrir allò absent i perdut.

Al Convent de monges de Santa Clara ja ens em referit als primers paràgrafs d'aquesta col·laboració, en assenyalar la intervenció a l'arc de mig punt d'ingrés com a exemple de benfer. El recinte conventual és clos per a tothom, i així el deixem, però cal alertar que el temple o església del convent potser és un dels projectes de futur més significatius i fruitosos de l'Arte&Restauro del segle XXI.

Aquest temple, per a veure'n l'ànima, requereix una profunda neteja de mil i un elements que l'enfosqueixen. Sols així ens retrobarem amb les matèries, textures i colors de l'edat mitjana. Si miren l'actual façana del temple, de gust impossible i marcada per la pobresa espartana del segle XX, on en el blanc de la calç sols en destaca el portal, potser imaginem el buit vertical de sobre compost amb un preciós finestral tardogòtic, amb trencallums, arquets i gelosia calada, de pedra o de guix gairebé lític. I, no caldria sinó, alabastres que tamisen la llum a un espai ara condemnat a la foscor. Si entren dins del temple, veuran com la desafortunada i vella obra de construcció del cor va trencar un dels arcs que configuren la navada i sostenien la volta, i com la monòtona pell cromàtica atesta el que és ben evident; que una neteja rigorosa i sistemàtica de cinc-cents anys de llüdes de calç, i d'emblanquinades centenàries, potser ens regale, a més d'una rica arquitectura gòtica, amb mescladissa de pedra picada, tàpies i rajola, empremtes de pintura mural i altres elements d'ornament d'un temple, per al qual els segles XV, XVI i XVII foren de bonança.

La Seu resta, con al llimbs, present però al marge d'aquestes lletres. Els bastiments són encara en moviment i les notícies encoratjadores. Les obres significaran, amb moltes llums i alguna ombra, una millora en la imatge i en la projecció del monument.

No sé, però, quan aplegarà el dia en què, des de la plaça del mercat, la mirada abaste l'arc toral que hi ha al costat del presbiteri, com fa setanta anys. Significarà que l'actual absis, de conjunció estranya amb l'edifici històric,

haurà estat enderrocat. Llavors, una intervenció arqueològica permetrà recuperar la petjada de la seua traça originària i es bastirà de nou una estructura acuradament modelada, amb carreus de bona pedra blavosa i amb vetes, extrets just de la pedrera on el duc reial ordenà picar la pedra i portar fins aquest punt zero fa més de sis-cents anys. El bastiment d'aquell nou i, alhora, vell absis, restituirà al temple allò que mai no hauria d'haver estat condemnat a l'enderroc. I, aleshores, la Seu serà una altra; més a prop de la que crearen els seus artífexs.

I ara és l'hora del Palau

M'agrada més apel·lar-lo Palau dels Ducs que Palau dels Borja. I no cal posar raons d'allò evident. Quan els Borja formalitzen la compra, marquen i expandeixen els territoris del seu ducat, el Palau era ja un dels més enlluernadors casals de la Corona d'Aragó. Un monument amb una vella edificació ancorada al segle XIV, quan era alberg del duc reial Alfons el Vell.

El precedent, per excel·lència, de l'aplicació de l'Arte&Restauro a Gandia és, sense cap dubte, la Companyia de Jesús, quan dissenya i executa les obres al Palau. Recentment adquirit, ara fa poc més d'un segle, l'estat estructural del casal i la seua destinació com a escola, residència i lloc de culte al Sant, impulsà una necessària i forta (no tan necessària) intervenció d'adequació i de rehabilitació de l'immoble. El Palau dels Ducs compta amb la fortuna de disposar de dues excel·lents monografies que descriuen amb cura i amb ulls savis l'estat i les transformacions que s'esdevenen a l'edifici els darrers anys del segle XIX i les albors del segle XX.

Ens referim a *El palacio ducal de Gandia. Monografía por los P. P. Solá y Cervós S. J.*, publicat a Madrid l'any 1904. Aquest preciós llibre, cent anys després ha tingut una reedició que reproduïx la bellesa de la impressió primigènia, adobada amb ornament extret del *jundestil* que, aleshores, es manifestava ben especialment a les arts gràfiques. A més a més, ens regala, de manera inusual si no excepcional, un bon repertori fotogràfic, imprès amb

qualitat amb la tècnica del fotogravat, així com un *corpora* de plànols més que complet per a aquells temps.

L'altre seria la *Guía del Palacio Ducal y otros insignes recuerdos de los Borjas en la ciudad de Gandía*, a cura del P. Antonio de León, de la Companyia de Jesús, publicat a València l'any 1926.

Si passeja amb avidesa cada estatge del palau i, alhora, segueix les descripcions que ofereixen els dos llibres de capçalera esmentats, s'adona de com, per damunt del beneficis o perjudicis que l'impacte d'aquestes obres tingueren sobre el complex monumental, suren les potencialitats que ofereix encara l'edifici i la seua intervenció.

Ara, amb la celebració del centenari de Sant Francesc de Borja, la restauració i la *passada amb sidol* de la Sala Daurada del Palau serveix, com si d'un arc honorari d'arquitectura efímera es tractés, de contribuir a realçar la glòria del Sant i de l'esdeveniment. I, quan emprem com a imatge un arc honorari, cal no pensar en el seu caràcter fugisser, sinó en el paper d'aquesta intervenció, símbol de la restauració de la memòria del Sant.

L'enlluernadora Sala Daurada, però, cal que actue també com un revulsiu per a advertir i alertar de la necessitat d'un colp de timó, amb la fi de regular i d'exercir un control estricte, per a garantir el futur felix del monument.

Les obres que, a les acaballes del segle XIX, procuraren els Pares Jesuïtes en el casal de Sant Francesc, tingueren els paràmetres de l'exercici de l'*Arte di Restauro* d'aquells temps ja llunyans, on els conceptes i intervencions de caire romàntic i, alhora, castissista, amb les formes virginals del passat, formaven una mescladissa certament polièdrica. El resultat és el que ha perdurat quasi un segle. Des de l'obertura de les portes del monument amb les armes dels Jesuïtes aquest Palau ha estat conservat i mantingut com si d'una relíquia es tractés.

Ara és, potser, l'hora de plantejar-se el futur de l'*intervento* al Palau; de marcar uns objectius i unes línies de treball que el possibiliten. Cal, però, partir del present, de l'estat actual. Des de la realitat del que és a la vista i des de les moltes possibilitats que obri el fet de poder, per entendre'ns, pegar-li una ullada per dins.

Les restauracions de les acaballes del segle XIX, restringides quant a finançament, crearen una crosta d'enlluïts i de pintura amb un ventall cromàtic unitari. Diversos elements del repertori del *revival* del neogòtic, presents en què s'apel·larien *habitacions de la duquessa*, o de l'ornament neo-mudèjar que gravita en l'espai que apel·larien *Saló de Corones*, ajudaren a crear una imatge falsària però recurrent dels estatges que foren, en essència, els paisatges vitals del IV duc de Gandia.

Una crosta que enfosquiria però que, alhora, emparedaria. Per tant, conservaria ocults elements essencials de l'estructura i l'ornament del Palau de l'edat mitjana, del temps d'Alfons el Vell, del príncep de Viana, dels clàssics i dels primers Borja. Una crosta que cal anar despullant amb el seny i la voluntat encapçalada per un reconegut comitè d'experts. Aquest veurà, llegirà, transcriurà i transmetrà propostes tècniques per a ulteriors decisions sobre el tractament de cadascuna de les descobertes que s'esdevinguen.

Per a iniciar aquest procés, Gandia cal que siga conscient que el Palau és com un còdex manuscrit amb traces febles i que obrir i llegir cadascuna de les seues pàgines comporta el risc de pèrdua d'allò escrit i miniat.

Encetar aquesta tasca quirúrgica, que ha de gaudir d'estudis multidisciplinars, d'intervencions d'excavació i d'anàlisis d'estratigrafies muràries, amb l'ajut de metodologia arqueològica i analítica de matèries, amb els ulls d'experts en art, arquitectura i cultura material i història, ha de ser el fruit d'una voluntat aferrissada i ha de tenir un pla de treball i de finançament. Si no és així, val més deixar que tot passe uns anys i/o uns segles més emparedat pels qui salvaren i ens protegiren el Palau amb aquesta miraculosa crosta.

Si no l'encetem, més val prodigar-se en arquitectures efímeres reversibles que condicionen temporalment els espais i tenir el compromís de no furgar sense seny ni penetrar en la cambra del tresor que el Palau ens guarda.

La Safor és una comarca rica, d'aquelles que, com deia Ibn al-Labbana, «els rius són de vi i els patis de les cases ses copes». És, però, històricament parlant, un territori eminentment rural, on la creació de la gènesi dels nostres nuclis urbans no ultrapassa l'Edat Mitjana. Durant l'antiguitat clàssica,

era un territori on floriren riques vil·les, vora rius i vies, lluny de les ciutats de l'entorn, com Saetabis o Dianium.

Patrimoni edificat del temps dels romans no en tenim des que la rica però ignorant família de Daimús, emprenyada per les contínues visites dels escolapis, va enderrocar de soca-rel l'imponent sepulcre en forma de torre, alçat per a contenir les despulles de Baebia Quieta allà pel segle II d. C. Fou un episodi més del segle XIX, just del temps en què el Palau, afortunadament, s'emparedava. Ara, les restes de la vil·la romana de Ròtova, lliurades de la destrucció per una denúncia nostra, o el misteri i l'entelèquia de la vil·la romana coneguda per la professió com la de Dulcesol, empresa corresponsable en l'*affaire*, a l'altra vora del riu i enfront de Gandia, esperen pacientment unes intervencions de consolidació i de posar en valor allò que contenen.

Gandia i, per extensió, la Safor, destaca i cal que enlluerne pel patrimoni medieval. És aleshores quan es formen les nostres ciutats i, abans, el assentaments rurals estructurats a l'entorn dels castells; els *hisn* del temps d'al-Andalus, que al temps de la conquesta eren encapçalats pel Bairén.

Es per això que, a banda de l'escadussera pedra picada que ens resta, cal reivindicar les tàpies i les tapiades.

Les tàpies foren les protagonistes en el bastiment de les muralles de Gandia. I foren emprades com a tècnica constructiva habitual en l'alçament dels trapigs i dels enginys, contenidors del procés miraculós de la transformació de la canyamel en sucre, així com de les mesquites i complexos monàstics.

Són, a més a més, l'ànima dels murs de càrrega del Palau. Els segles XV i XVI, la pedra picada fou reforç de cantoneres, de les dovelles dels arcs de mig punt i matèria dels brancals dels finestrals i arcs de coronelles. Mentrestant, la tàpia fou cabdal en la fàbrica dels murs, amb empremtes clares fora i dins del monument.

Ai del dia que els que passegen Gandia tinguen el gust de veure la façana del Palau amb la magnífica seqüència de tàpies a la vista. Aquest testimoni tinguérem la sort de veure'l un instant i ens agradà. Avui és cobert de formigó.

El pati d'armes del Palau, a la darrera del segle XIX, era dins d'un paisatge on dominaven les tàpies. Arquitectures fruit de la saviesa i benfer dels musulmans que habitaven els llogarets de l'entorn i el raval. Mescladissa de carreus de pedra picada i capitells amb fulles i rosetes gòtiques tallades en roca de Girona, amb tàpies, amb ànima d'argila, tap i calç de l'entorn.

Als contorns de Gandia hi ha un patrimoni feble i oblidat, on encara és possible intervenir i, així, posar en valor arquitectures disperses per la ruralia, ara past d'un urbanisme agressiu i de polígons impossibles.

L'edifici de l'ermita de l'Alquerieta de Martorell, amb vincle al complex industrial d'un dels dos enginyers del segle XVI de la Safor, així com les ruïnes que hi havia entre les casetes adjacents i la riba del riu d'Alcoi, és un dels monuments.

L'apel·lada ermita de Sant Vicent, potser amb els murs de l'antiga mesquita, a Benieto, és una altra de les arquitectures on una intervenció adequada podria crear, fins i tot, un centre d'interpretació dels trets d'aquesta fàbrica arquitectònica: la de tàpies i tapieres.

Dins de Gandia, al centre històric, la situació rau, si escau, més boirosa. No es poden quantificar presències ni absències, perquè el catàleg del patrimoni cultural del centre històric d'aquesta ciutat és feble, clarament insuficient i manifestament obsolet.

Estem segurs que als carrers de l'antiga vila i a les façanes de les vivendes hi ha ocults més de cinquanta arcs de mig punt, transformats, mutilats o no, enfosquits per crostes de blanquejats i fullaraca de pintura dels segles XVIII i XIX. Són les empremtes, amagades, de les primigènies cases gòtiques. Tanmateix, no és difícil imaginar que dintre d'aquestes vivendes, com a murs de càrrega, almenys a les mitgeres, hi haurà arcs ogivals amb dovelles de pedra o amb forta rajola.

Gandia, després de la manca palesa de protecció del seu patrimoni urbà al llarg del segle XX, amb les comptades excepcions dels monuments més emblemàtics, no pot deixar enderrocar ni un sol mur i ni un sol arc més de la vila medieval i moderna.

Cal alletar i restaurar el patrimoni de l'edat mitjana. Per això, però, abans es fa necessari protegir i conservar-lo. Com hem assenyalat, regular amb la norma i exercir-hi un control estricte és fonamental.

No s'ha d'executar cap demolició més dins de la vila gòtica i a l'epicentre de la moreria sense una tasca prèvia d'inspecció i un seguiment de la desfeta.

En el cas de Gandia, és increïble veure com una ciutat que no ha escatimat esforç per a marcar la diferència en matèria de cultura i de modernitat, si més no d'avantguarda, té en un graó tan ignot el seu patrimoni urbà. I aquesta, certament, no és una qüestió d'ignorància ni tampoc d'innocència. És clar que a ningú no li agrada que li diguen què ha de fer i com fer dins de sa casa, però allò ben cert és que, si no és així, la pedrera de les empremtes materials de la nostra història s'acaba i fineix!

En cap vila pròspera valenciana nascuda a l'edat mitjana passa que, per a produir un audiovisual o recreació informàtica que tracte, per exemple, el temps dels March, hàgem d'inventar una casa gòtica, des del banc i brancals del portal fins a la volada, recorrent a altres manifestacions llunyanes, per no disposar ni d'una sola façana de cap casa que evoque el món i el temps dels nostres clàssics.

És per això que ara és el moment d'arborar la vela de la protecció salvatge, i de practicar un colp de timó que permeta, primer conèixer, regular l'acció i, a poc a poc (*poch a poch*, divisa d'En Roc Chabàs, l'historiador que pogué escriure la història de Gandia), fer renàixer de les cendres d'avui el patrimoni urbà de la ciutat, recuperar les despulles de l'esplendor medieval.

Imaginem-nos els carrers Nogueres, Santa Clara, Loreto o Pare Gomar, potser traça del duc reial Alfons el Vell, en crear la Vila Nova i expandir les velles muralles, amb algunes façanes de cases amb arcs de mig punt, finestrals de pedra i murs de tàpies amb *vissura* de tapieres/tongades i bandes amb els forats de les agulles.

Ara, just ara, és el moment de dissenyar i crear una disciplina urbanística que ature i canvie una dinàmica que ha estat massa anys amb imperi i dall.

Els actors de l'Arte&Restauro que sorgisquen d'aquesta conjuntura caldrà que n'estiguen a l'alçada i siguen conseqüents amb la doctrina a què ens

hem referit. És per això que caldrà que els primers receptors de la paraula i mà executora de l'obra siguen els tècnics i experts, els mestres en oficis que giren al voltant de l'A&R. Encara que tenim la convicció que és més fàcil que un camell passe pel forat d'una agulla que [...]

I és que l'Arte&Restauro ha d'estar al servei d'una voluntat ferma i indestructible de recuperar de les cendres un espai perdut però no oblidat!

Una volta modelada l'estratègia vers la Gandia fundacional, cal expandir-ne el missatge cap als nostres malaurats castells forts i de roca. Els castells de la Safor durant els anys de la conquesta ballaven al so del de Bairén. Ascendim a la màgica muntanya de Sant Joan, des de la qual és possible l'aguait i l'abast amb els ulls d'ullals i marjals, sendes i camins i, fins i tot, de la mar, des d'on fineix el Xúquer fins a la ciutat que dorm al recer del Montgó.

Al castell de Bairén descobrirà la potència perduda del circuit emmurallat que envoltava l'ens urbà al temps d'al-Andalus. I com runes de les tàpies emergeixen, ja febles, de les roques rogenques.

Veurà com l'únic que destaca de la intervenció dels pares de la pàtria és un marge mal fet i pèssimament adobat, que forma l'esplanada que diuen mirador. Lamentable iniciativa, amb un interès patrimonial nul i amb un efecte paisatgístic més que dubtós.

Bairén, però, encara conserva importants restes del que fou l'*al-qassaba*, després castell dels cristians. Destaca un ben format arc de mig punt de la baixa edat mitjana. Una arquitectura amb riquesa i variabilitat de tàpies, que demana a crits —a sords!—, un procés de documentació, de consolidació i de difusió. Ens semblen especialment suggeridors els vestigis de la barbacana i de la torre “celoquia”, protagonistes, durant el temps de conquesta, de la narració que ens regala la lectura del *Llibre dels Feyts* del rei Jaume I d'Aragó.

Amb els peus al mirador, des d'on es contempla la platja de Gandia, servisquen els paràmetres de les reflexions i del ventall de propostes esbrinades per a la ciutat, també, per al castell de Bairén.

I, també, per als castells forts i de roca; el de Palma, Borró o Vilella, entre altres. Cadascú amb les seues increïbles i particulars problemàtiques;

de propietat, d'agressions de pedreres insostenibles i d'altres perles que, famolenques, devoren la Safor.

Ja que aquests castells, nus i sense pudor, ens mostren les millors tàpies andalusines i mudèjars del nostre territori.

Recapitulem!

Cal catalogar exhaustivament i regular amb mà de ferro les intervencions sobre el patrimoni edificat.

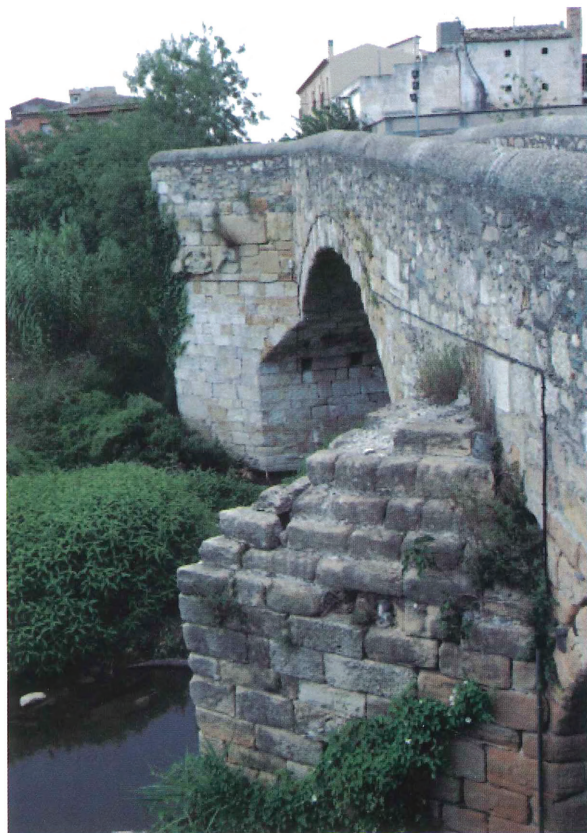
Agafar, a més de la pedra picada, la tàpia com a emblema de la vila medieval i la seua textura com allò més singular de la imatge dels primers anys i segles de l'ens urbà.

I restaurar, amb l'objectiu prioritari de recuperar la textura i les formes de quan Gandia, des de la mirada de la història, tingué el zenit del seu esplendor: just el segle posterior a la data de la conquesta, temps de formació de la ciutat, el temps del duc reial Alfons el Vell, a les acaballes del segle XIV, així com els primers anys, enlluernadors, dels Borja al cap del Ducat, quan el duc Joan de Borja, de la mà i el seny del seu pare, P. P. Alexandre VI i, especialment, la vídua del Duc, María Enríquez, amb mà severa i borsa generosa oberta al mecenatge i les arts, creà un temps que mai més no es tornaria a reproduir a la ciutat de les torres alçades amb tapieres, d'espitlleres i merlets altívols. Imatges grogues en paper fotogràfic que esperen l'oportunitat de tornar a recuperar el seu paper i pols en el paisatge urbà.

Deixem que, per una sola vegada, els savis i no els manifassers hi tinguem la paraula. I no ens esgarrem els hàbits amb aquesta modesta i necessàriament severa epístola, que aquesta proposta i demanda és sols per al patrimoni històric edificat i tot allò que gira al voltant de l'art i de la restauració o, potser, amb la mirada al futur, de l'art de la restauració.

Amén!

Sant Miquel, 2009

Tallamars del pont medieval de la vila de Montblanc.

Foto J. A. G.

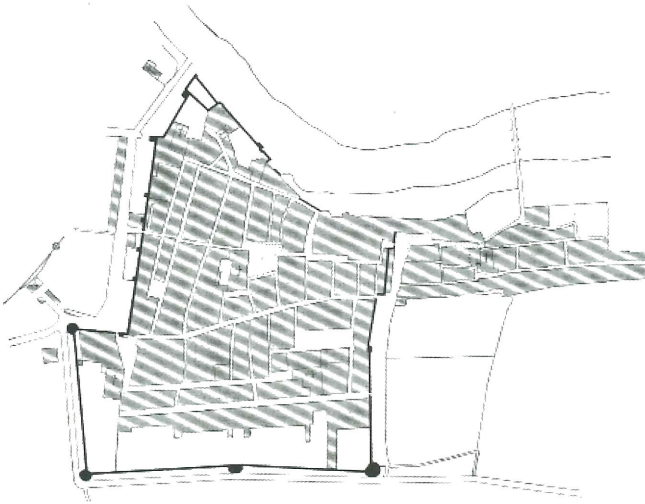
GANDÍA. Vista general

Una restauració del pont permetria recuperar l'accés ancestral a la vila. El pont de pedra medieval, al camí d'Oliva.

Postal, c. 1915. Col·lecció J. A. G.

El circuit emmurallat de Gandia al temps de Sant Francesc, segons A. de León. 1926.

La monografia del Palau del Pare A. de León. 1926. Biblioteca J. A. G.

El centre històric de Gandia ha perdut el darrer segle bastant de la seua identitat. Postal, c. 1910. Col·lecció J. A. G.

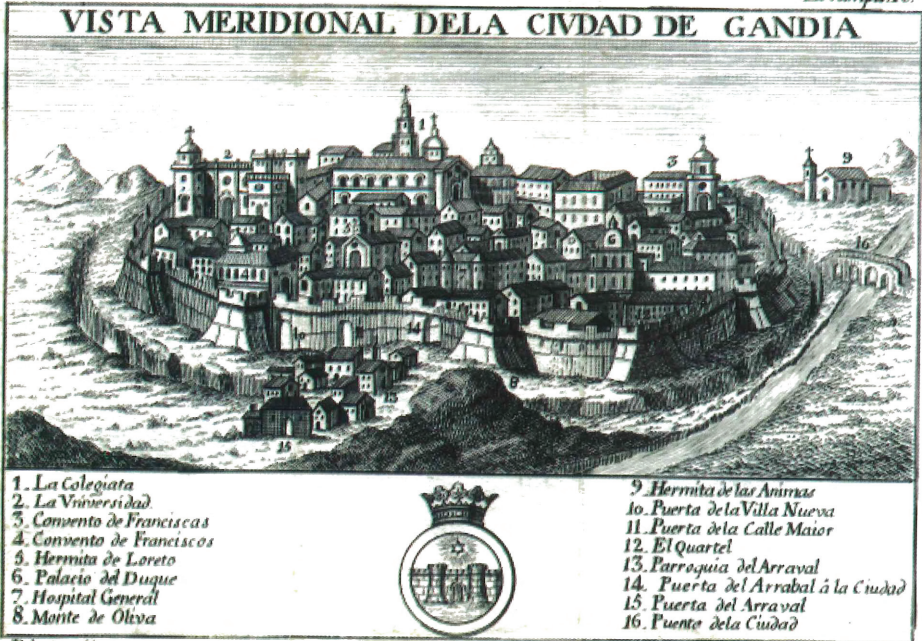
Tronera per a peces d'artilleria petites, tipus sacre o colobrina.

Gandia. Torre del Pi, c.1540-1550. Foto J. A. G.

Gandia. Torre del Pi. Torre baluard edificada al temps del IV duc de Gandia.

c.1540-1550. Foto J. A. G.

Vista irreal però transcendent de les muralles de Gandia des del sud. Gravats de Palomino, extret de l'Atlante de Bernardo Espinalt. Any 1786. Col·lecció J. A. G. [Cal corregir per sempre altres adscripcions que volen sobre aquesta important il·lustració].

Muralles bastides amb tàpies i altívols merlets prismàtics. Representació d'una ciutat medieval. Pintura mural. Segle xiv. Castell d'Alcanyís. Foto J. A. G.

Gandia, un segle enrere, encara tenia muralles significatives de l'edat mitjana. Muralles medievals de Gandia. Segle xiv. Foto c. 1895.

Muralles de Montblanc –Lleida—. Segle xiv. Foto J. A. G.

Detall Torre de les Campanes, construïda per Alfons el Vell. Monestir de Sant Jeroni de Cotalba. Foto J. A. G.

L'escut de l'alt i poderós senyor, sota una grossa capa de calç.

Armes del duc reial Alfons el Vell, a l'església del monestir de Sant Jeroni de Cotalba. Foto J. A. G.

Per a imaginar la façana de santa Clara segles enrere.

Finestral del convent de Sant Francesc de Montblanc. Foto J. A. G.

Gandia. Església del convent de Santa Clara. Segle xv. Foto J. A. G.

Arc de mig punt de la façana, en procés de restauració.

Gandia. Església del convent de Santa Clara. Segle xv. Foto J. A. G.

3. GANDIA - Torre de la Colegiata
L. Roisin, fot. - Barcelona

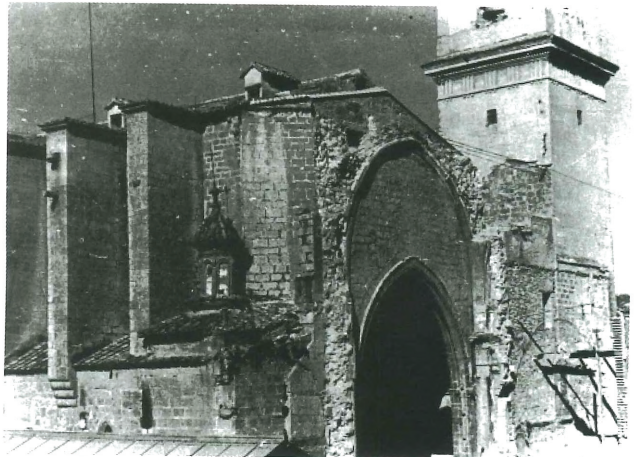
La Seu, encara amb l'absis original del segle XIV, sols modificat per una alçada dels murs i canvi de coberta, abans plana.

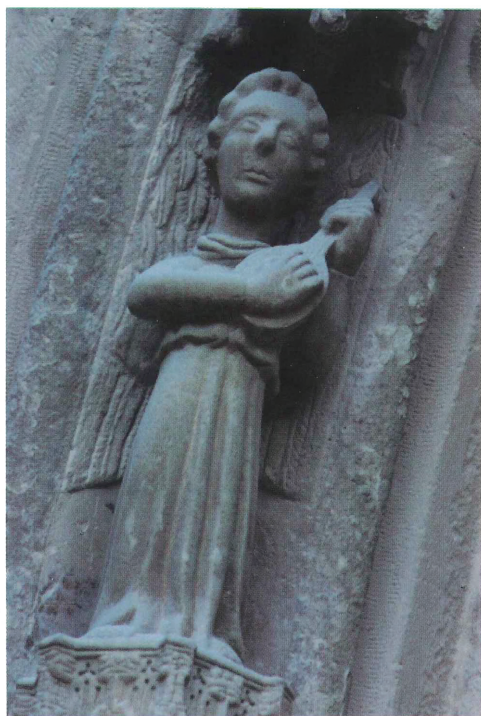
Vista de la Seu des de la plaça del Mercat

Postal, c. 1930. Col·lecció J. A. G.

La Seu, poc després de l'enderroc de l'absis.

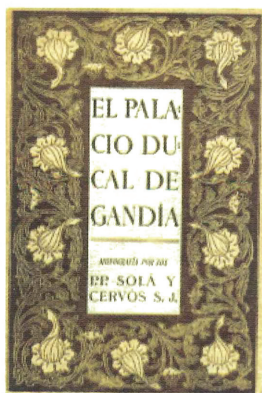
Foto extreta del llibre de Felip G. Perles, *Historia Gráfica de Gandía*.

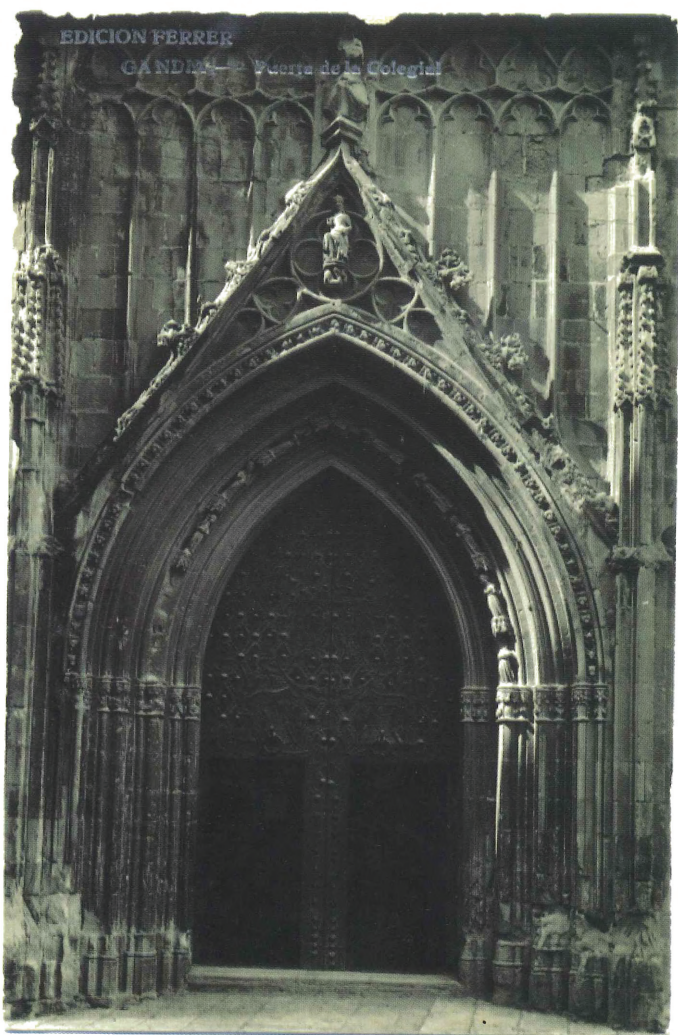

Imatges veres o falsàries. Cal? Per què?
Dos àngels músics de la porta del Mercat
de la Seu. Segle XIV.
Fotos J. A. G.

Monografia de Solà i Cervós sobre el Palau.
Any 1904. Biblioteca J. A. G.

Gandia. La Seu. Porta del
Mercat. Segle XIV. Postal. c.
1910. Col·lecció J. A. G.

L'escala de pedra, al pati d'armes del Palau, en estat pur, abans de la intervenció dels Jesuïtes.

Detall escala del Palau, abans de la restauració.

Foto extreta del llibre de Felip G. Perles, *Historia Gráfica de Gandia*.

El pati del Palau de Gandia, avui. Foto J. A. G.

La façana de llevant, adjacent al pati, de la primera navada del Palau, abans de la restauració. Tàpies i tàpies. Foto extreta de la Monografia del 1904.

Façana adjacent al pati de la primera navada del Palau, avui. Foto J. A. G.

L'ermita de Sant Vicent de Benieto, Gandia. Foto J. A. G.

Parament extern de la fàbrica de tàpia mixta de l'ermita de Sant Vicent de Benieto. Foto J. A. G.

Detall dels carreus dels brancals i dovelles de l'arc de mig punt. Foto J. A. G.

Arc de mig punt de casa gòtica, al carrer Carmelites. Foto J. A. G.

El carrer major de Gandia. Abans hi havia cases amb em-
premes de segles enrere. Postal, c. 1910. Col·lecció J. A. G.

Als carrers de Gandia deuen haver nombrosos arcs de mig punt enfosquits.
Carrer Pare Gomar. Foto J. A. G.

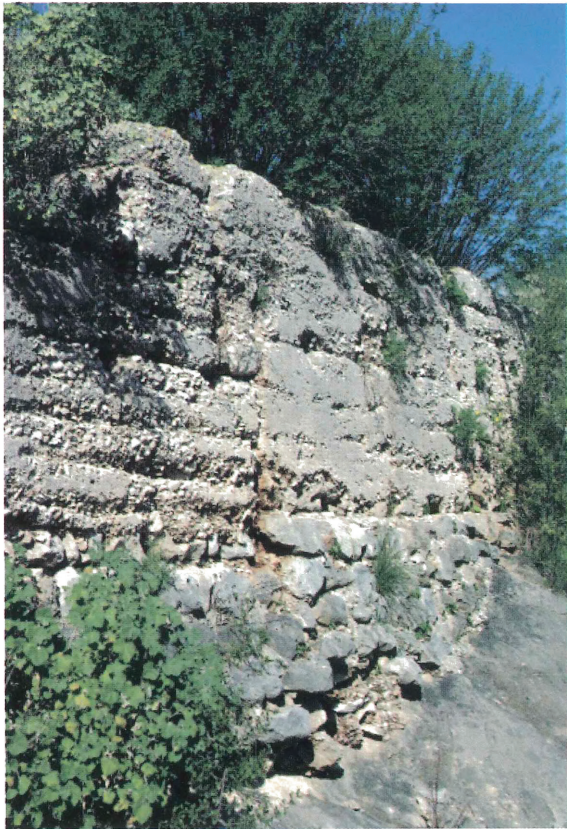
Castell de Bairén. Arc de mig punt. Foto J. A. G.

Castell de Bairén. Detall al-qassaba o fortalesa. Foto J. A. G.

Torre amb tàpies i merlets. Pintura mural. Segle XIV. Alcanyís.
Foto J.A.G.

Castell de Bairén. Vestigis de la barbacana i de la torre “celoquia” del castell, esmentades al Llibre dels Feyts. Altra volta sorgeixen les tàpies. Tàpies excel·lents del temps de la conquesta.

Foto J. A. G.

